

lett a kiadott forrásokot is magában foglalja. A terjedelmes munka olvasásakor nagy segítséget jelentő, gondosan összeállított, kombinált hely- és névmutató a kötet végén található.

Nyilván nem került el az Olvasó figyelmét, hogy a Recenzens eltért az egyes fejezetek kötetbeli sorrendjük szerinti bemutatásának gyakorlatától. A kiadvánnyal kapcsolatban megfogalmazott legfőbb kritikai észrevételünk ugyanis éppen az egyes fejezetek kialakítására vonatkozik. Jóllehet egy komplexitásra törekvő munka esetében nyilvánvaló módon nem kerülhetők el az ismétlések, az egyes tartalmi egységek között mégis az indokoltnál gyakrabban tapasztalhatunk átfedést. Másrésztől a tematikailag szervesen összetartozó gondolati egységek gyakorta több, olykor meglehetősen heterogén fejezetbe tagolódnak. Példának okáért a végvári katonaság keretlétszámának, összetételének, javadalmazásának egymással szoros összefüggő kérdéseiről a IV.2., VI.1. és a X.4. alfejezetekben is olvashatunk. Az uradalom vastermelését és kereskedelmét bemutató, Heckenast Gusztáv monográfiájának inspiráló hatását mutató VII. fejezet – a Recenzens véleménye szerint – a hadszertárat és a hadiipari műhelyt bemutató VI.2. fejezettel alkotott volna logikai, tartalmi egységet.

A Recenzens a munka választott évköre kapcsán hiányérzetének kell, hogy hangot adjon. A Szerző Murány XVII. századi történetének bemutatását nem tekintette feladatának, tekintve, hogy „már nem tekinthetjük Murányt a végvárrendszer fontos elemének, legfeljebb harmad-negyedrangú magánvárnak, amelyben szolgálnak ugyan királyi zsoldon tartott kato-

nák, de nem játszik jelentős szerepet a központi katonai szervek elképzeléseiben.” (86. o.) Jóllehet a megállapítással alapvetően jelen sorok írója is egyetért, szükségképpen megjegyzendő, hogy Murány 1602. évi elzálogosítása elsődlegesen a birtokjog (és ezzel összefüggésben a forrásanyag) tekintetében jelent cezúrát. A végvárral ezt követően is számolt a hadvezetés, amit a változó keretlétszámmal jegyzékbe vett helyőrség létezése önmagában is igazol. Különösen, ha tudjuk, hogy a XVII. század első felében mind a végvárak, mind a bennük szolgáló fegyveresek számát radikálisan csökkenteni kényszerült a bécsi udvar. A közismerten elsősorban Buda elvesztését (1541) követő évtizedekre figyelő, így némileg féloldalas végvárrendszer-kutatás számára haszonnal kecsegtető lett volna a „magyar romlás századának” taglalása, de legalábbis egy kitérés a Széchyek zálogbirtokosságának idejére (1609–1670).

Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy kritikai észrevételeket elhomályosítják a munka vitathatatlan erényei. Az igényes kiállítású kötet a kutatás által feltett kérdésekre kíván választ találni. Teszi mindezt úgy, hogy az adatgazdagságuk dacára is olvasmányos fejezetek lapjairól nemcsak Murány szűkebb-tágabb környezetének története elevenedik meg, hanem a helyi jelenségek az országos folyamatok részeként nyernek értelmet. Szakirodalmi közhely szerint a jó munka ismérve, hogy belőle nemcsak választ kapunk kérdéseinkre, hanem egyúttal új gondolatokat is ébreszt. Sarusi Kiss Béla könyve pontosan ilyen.

Végh Ferenc

VLADIMIR BRNARDIC

IMPERIAL ARMIES OF THE THIRTY YEARS' WAR (1)

Infantry and Artillery

(Osprey Publishing, Oxford, 2009. 49 o.)

A harmincéves háborút lezáró 1648. évi vesztfájlai béke mérföldkövet jelent az európai egyház-, diplomácia-, politika- és hadtörténelemben. A Münsterben és Osnabrückben több éve folyó tárgyalásokat lezáró, 128 cikkelyből

álló végső szerződés aláírása pillanatában úgy vélték, hogy tartós és sikeres békét sikerül teremteniük a végletekig kimerült és romokban heverő Európa számára, ugyanakkor véglege-

sítették a német széttagolódás több évszázados folyamatának eredményeit.

A harmincéves háborút az állandó császári-királyi hadsereg megteremtésében is igen fontos lépcsőfoknak tekinthetjük. 1619-ben a német-római császárrá választott II. Ferdinánd az udvari zászló (*Hoffahne*) néhány száz katonáját leszámítva semmilyen mezei haderővel sem rendelkezett. Harminc esztendővel később, a háborút lezáró vesztfáliai békét követően az udvar 9 lovas- vagy vértés, 1 dragonyos- és 9 gyalogezredet tartott szolgálatban. E három évtized császári-királyi gyalogságának és tüzéségének szervezetét, fegyverzetét és felszerelését mutatja Vladimir Brnardic munkája.

A szerző először röviden összefoglalja a harmincéves háború menetét és korszakait. A klasszikusan ismert cseh, dán, svéd és francia szakasz mellett a császári-királyi állandó hadsereg kialakulásához vezető, igen hosszú és rögs út fontos állomásaira is kitér. Így e fejezetben foglalkozik a had felállításának pénzügyi hátterével. Megállapítja, hogy a XVI. század végén (gondolom, itt a tizenöt éves háború időszakára gondol) az Udvari Haditanács felismerte, hogy egyrészt jelentős összegeket lehet megtakarítani a katonák fegyverben tartásával, hiszen így nem kell a leköszönésért, a toborzásért és a fegyverzet beszerzéséért újra és újra fizetni. Másrészt stratégiai megfontolásokból is előnyösnek vélték az állandó fegyverben tartást, hiszen így a téli, vagy kora tavaszi időszakban is lehetett támadásokat indítani. Az állandó haderő fenntartása azonban hatalmas költségekkel járt. Az udvar ennek előteremtését egyrészt az Osztrák Örökös Tartományok, valamint a Cseh Királyság rendjeinek évről-évre jelentős megszavazott, jóváhagyott pénz- és természetbeni segélyeiből kívánta megoldani, amelyek a három évtized alatt általánossá és folyamatossá váltak. Másrészt az ennek ellenére is állandó pénzügyi küszködő császári udvar hadivállalkozókat bízott meg azzal, hogy saját pénzügön csapatokat fogadjanak fel s tartsanak el. Ezek közül a legismertebb és legmeghatározóbb szerepet Albrecht Wenzel Eusebius Waldstein/Wallenstein játszotta. Nem meglepő tehát, hogy Vladimir Brnardic két külön alfejezetet is szánt a szegény csehországi köznemesi család sarjának, akit katonai tehetsége, jó üzleti érzéke és – ne feledjük el, mert ez is nagyon fontos tényező – tekintélyes hozománnyal járó házassága a Habsburg Birodalom egyik legmagasabb rangú katonájává és leg-

gazdagabb hadivállalkozójává emelt. Szervezőképességére és vagyonának nagyságára jellemző, hogy 1625-ben, jórészt saját költségén, 20 000 katonából álló sereget állított fel. Nyolc esztendővel később pedig egy minden addiginál nagyobb, 62 gyalog- és 59 lovasezredet, összesen több mint 100 000 főt számláló haderőt verbuvált. Szolgálatiért cserébe II. Ferdinánd császár és magyar király 1623. szeptember 7-én birodalmi hercegi címet adományozott neki, 1625. június 13-án pedig Friedland hercegévé tette. Az uralkodó ellenségével megbízás nélkül, titokban tárgyaló Wallenstein a csehországi Egerben (ma Cheb) Walter Buttler ír ezredes dragonyosai gyilkolták meg 1634. február 25-én.

A generalissimus halála jelentette a császári-királyi állandó hadsereg kiépítésnek kezdetét. Az udvar ugyanis a „zsoldosüzlet” államosításához kezdett. Két hónappal Wallenstein meggyilkolása után, 1634 áprilisában II. Ferdinánd rendeletet adott ki, miszerint a jövőben egy ezredes sem állíthat ki egy ezrednél többet. Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek eredményeként az uralkodó és az ezredek között addig fennállt szerződéses viszonyt felváltotta a szolgálati viszony.

A hadsereg legfelső vezetésében is jelentős átalakulások történtek. 1634-ben a birodalomban és az örökös tartományokban állomásozó császári-királyi hadak feletti fővezérletet a későbbi III. Ferdinánd császár vette át. Miután 1637-ben trónra lépett, ezt a pozíciót hasonló jogokkal és kötelességekkel, 1639 őszén testvéröccsének, Lipót Vilmos főhercegnek adta át, aki azonban 1642-ben mondott le a tisztségről. Az 1645. évi jankaui vereség utáni helyzet újra megkövetelte egy főparancsnok kinevezését a császári hadsereg élére. A Wallenstein szerepléséből fakadó rossz tapasztalatok miatt azonban úgy döntöttek, hogy a tisztség betöltésével az uralkodói család egy tagját bízzák meg, így esett a választás újra Lipót Vilmos főhercegre, Passau, Olmütz, Strassburg és Halberstadt püspökére. Feladatának ellátásához teljhatalmat kapott: korlátlan bírói hatalommal rendelkezett, teljesen független volt az Udvari Haditanácstól, szabadon rendelkezhetett a hadiadókkal és egyéb jövedelmekkel. Szabad kezdet kapott a toborzásban, új ezredek felállításában, azaz, mint legfőbb hadúr, átvette a császár jogait. Mindez olyan hatalmat adott a főherceg-püspök kezébe, amelyet Wallenstein óta senki sem rendelkezett.

A XVII. századra a gyalogság vált a hadjáratokban a csatákat eldöntő fegyvernemmé, amely, az I. Miksa császár által életre hívott *Landsknecht* tradíciót követve, két fő fegyvertípussal vette a fel a harcot: muskétával és pikával. Emellett a császári-királyi haderőben szolgáltak kétkézes pallossal, alabárdal felszereltek, valamint a lövészek is. A szerző külön alfejezetben arra is kitér, hogy a különböző fegyverzetűeknek milyen feladatot kellett el látniuk a harcmezőn.

Vladimir Brnardic megállapítása szerint a császár megbízásából kétfajta csapatot állítottak szolgálatba: a még a középkori hadszervezet továbbéléseként meghatározott kvóta alapján kiállított tartományi egységeket, valamint a hadivállalkozók felfogadta zsoldos ezredeket. Ez utóbbiak felfogadását az uralkodó által kiállított iratok határozták meg. Mind az udvar által megbízott hadivállalkozók, mint az ír Walter Buttler, vagy a skót Walter Leslie és John Gordon, mind pedig zászlók alá állottak különböző nációk tagjai közül kerültek ki. A felfogadott katonák nemzetiségi összetétele is változatos képet mutatott. 1644-ből fennmaradt egy bajor gyalogezred mustrajegyzéke, amely szerint az egységben 534 német és 217 olasz mellett lengyelek, magyarok, horvátok, görögök, dalmátok, franciák, csehek, spanyolok, írek, skótok, valamint 14 török (vagy az Oszmán Birodalom területéről származott) katoná szolgált. Azt, hogy a hadsereget több különféle náció tagjai alkották, nem tekinthetjük egyedül a császári-királyi hadseregére jellemzőnek. Egészen a XIX. századi sorozott haderő megjelenéséig gyakorlatban volt ugyanis, hogy az európai uralkodók akár egész ezredeket is más nemzetek fiaiból fogadtak fel. Általában íreket, skótokat, vagy svájciakat, de az angol királyok, mint hannoveri választófejedelemek például gyakran toboroztattak a Német-római Birodalom területéről, míg a huszárezredek létszámát esetenként a porosz király, vagy az orosz cár is engedélyezett magyarországi toborzással egészítette ki.

A szerző foglalkozik a felállított zsoldos gyalogezredek kiképzésével és fegyelmével, valamint szervezetükkel is. A szervezetről szólva megállapítja, hogy a zászlót (*Fahne*), mint harcászati alegységet, már a harmincéves háború alatt felváltotta a század (*Compagnie*). Az ezredekben belül öt vagy több századból egy-egy zászlóalj (*Bataillon*) szerveztek, amelyek gyakran különböző hadszíntéren szolgáltak, vagy ha

ugyanazon hadsereg kötelékébe is osztották be őket, sokszor akkor is külön-külön seregcsoportban kerültek alkalmazásra.

Szintén röviden összefoglalja az ezred, valamint a század stábjának, törzskarának tagjait és feladataikat. Emellett két, a modern hadtörténetírás számára igen kedvelt témát is megemlít. Egyrészt a kor hadseregeinek mindennapi életébe enged betekintést azáltal, hogy kitér a táborszervezés problémáira. A XVI. században a hadseregek létszámának növekedése, valamint a kézfegyverek és tüzérség lőszer- és eszközigénye egyre nagyobb ellátó- és szállítókapacitás működtetését igényelte. A katonákkal együtt vonuló málhacspatok a zsoldos seregek tábori életének működéséhez fontos feladatokat láttak el: az élelmiszer beszerzését, a betegek és a sebesültek ápolását, a felszerelések szállítását és karbantartását, sáncok ásását, a lövegek felállítását, valamint a tábor tisztántartását. Ennek a színes, tarka társaságnak jelentős részét nők és gyerekek alkották. A kora újkorban nem számított szokatlan jelenségnek, hogy a zsoldos feleségével, nemegyszer egész családjával együtt vonult a hadjáratokra. Mindez egészen a XIX. században megjelenő általános hadkötelezettségig szokványos volt.

A másik téma, amelyet röviden megemlít, az egyéni katonai karrierek lehetősége. Peter Melander von Holzappelt (1585–1648) hozza fel példaként, aki szegény származása és a kálvinista felekezethez való tartozása ellenére is tábornagyi (*Feldmarschall*) rangot és grófi címet nyert az uralkodótól a császári-királyi hadseregben teljesített szolgálataiért.

A szerző külön fejezetben tér ki a császári-királyi hadsereg taktikájára, amely a XVII. század elején leginkább a Gonzalo Fernandez de Cordoba által először 1534-ben alkalmazott terciókra épült. A svéd vonaltaktika megjelenése azonban arra kényszerítette a bécsi hadvezetést és vezénylő tábornokait, hogy fokozatosan áttérjenek az új harcászati eljárások alkalmazására. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a terciók teljesen eltűntek volna, hiszen 1634-ben Nördlingennél súlyos vereséget mértek a svédekre, s a spanyol hadseregben egészen 1704-ig megmaradtak, mint harcászati egység.

Külön fejezet foglalkozik a császári-királyi gyalogság felszerelésével és fegyverzetével, valamint ruházatával, zászlóival és harctéri jelvényeivel. Sajnos, amennyire részletes ez a rész, annyira elnagyolt a tüzérséggel foglalko-

zó, hiszen mindösszesen másfél oldalon foglalkozik a témával, és szinte csak felsorolja a korszak ágyúfajtáit.

A könyvvel kapcsolatos kifogásaim azonban nem csupán erre korlátozódnak. Első, s a továbbiakkal összefüggő kritikai megjegyzésem a felhasznált irodalomra vonatkozik. Egészen pontosan annak szinte teljes hiányára. A szerző igen szelektíven válogatott, hiszen összesen kilenc munkát sorol fel bibliográfiájában. Tudom, hogy az Osprey kiadó által megjelentetett művek elsődleges célja a tudományos ismeretterjesztés, ám ez nem zárja ki azt, hogy a témával foglalkozó – egyébként igen bőséges – szakirodalom több, meghatározó darabját is beemelje a szerző művébe. Gondolok itt egyebek mellett Alphons von Wrede munkájára, vagy német nyelvterületen a harmincéves háborút különböző nézőpontokból feldolgozó munkák hosszú sorára. Magyar hadtörténetesek munkáit is érdemes lett volna fellapozni a könyv elkészítésekor, ahogy a szintén az oxfordi kiadónál a lengyel szárnyas huszárokról készített művében Richard Brzezinski meg is tette. Másrészt a felhasznált irodalmat áttekintve szembeszökő, hogy egy 2006-ban Stockholmban megjelent kiállítási katalógust leszámítva a nyolc másik felsorolt munka mindegyike 20 évnél idősebb.

A bibliográfia hiányosságai is magyarázhatóak részben azok a tévedések, amelyeket a mű olvasása során felfedeztem. A gyalogságok esetében eleve egyszerűbb lett volna a szerzőnek duplazsoldosokra és tüzfegyverrel

ellátottakra osztani a felfogadottakat, majd ezen belül felsorolni a különböző fegyverekkel felszereltek. Számomra az is kérdéses, hogy a lövészeket miért mesterlövészként (Marksman) fordítja a szerző? A lövészek és a muskétások közötti különbség egyrészt a fegyverükből adódott (utóbbiak löfegyverét – súlya miatt – muskétavillára támasztva kellett célon tartani, míg előbbiek puskája jóval könnyebb volt), másrészt ennek megfelelően zsoldjuk is jelentősen eltért egymástól.

A zsoldos ezredek felfogásával kapcsolatban is szeretném felhívni a figyelmet egy hibára. A szerző ugyanis teljesen egybemossa az *Artikelbriefet* a kapitulációval. Előbbi XVI. század közepétől alapvetően a katonák mindennapi életét szabályozta, a mustrájuk után annak pontjait olvasták fel előttük, majd arra tettek esküt. A kapituláció csak 1598 után vált az Udvari Haditanács által kiállított felfogadási iratok legfontosabbikává, s a jelentőségét még a spanyol örökösödési háború idején is megtartotta.

Összegzésként megállapítható, hogy minden kritikai észrevételem ellenére Vladimir Brnardic munkája jó – bár igen rövid – áttekintést ad a császári-királyi gyalogság és tüzérség szervezetéről a harmincéves háború időszakában. A könyvet a rendkívül sok egykori rajz és festmény mellett Darko Pavlovic illusztrációi teszik még élvezetesebbé.

Bagi Zoltán

DEREK BEALES

JOSEPH II

Against the World, 1780–1790 (Vol. 2.)

(Cambridge University Press, Cambridge, 2009. 733 o.)

1987-ben jelent meg Derek Beales cambridge-i professzor II. József-monográfiájának első kötete *Mária Terézia árnyékában* alcímmel. Az ötszáz oldalas monográfia azzal zárult, hogy a hatalmat átvevő császár anyja halála után immár az egész világgal kerül majd

szembe. A jelen kötet ennek a harcnak a bemutatása és elemzése. Beales kétkötetes műve a legnagyobb és legszélesebb forrásbázisra épülő József-monográfia. A XX. században – a jelentősebbek és jellegetesebbek közül – heten vannak: egy orosz, két angol és öt osztrák: P. Mit-